

УДК 726.1 (438) (092)

Аспірант Кондратьєва О.В.

Науковий керівник, д-р арх., проф. Слєпцов О.С.

*Кафедра основ архітектури та архітектурного проектування
Київський національний університет будівництва і архітектури*

ХРАМИ АРХІТЕКТОРА-ХУДОЖНИКА В.М. ПОКРОВСЬКОГО НА ТЕРЕНАХ ПОЛЬЩІ. АРХІТЕКТУРНИЙ СИЛУЕТ

Анотація. Стаття окреслює силует храмобудування архітектора-художника В.М. Покровського на теренах Польщі у період 1891 – 1905 рр. в контексті розвитку архітектури Варшави та Холмсько-Варшавської єпархії кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

Ключові слова: архітектор-художник В.М. Покровський, православні храми, Польща.

Споруда не має засобів руху, вона не може сховатись, не може зникнути. Тут вона є і тут вона залишиться, розповідаючи більше правди про того, хто збудував її, хто замислив її, ніж він сам собі уявляє; розкриваючи, чого дійсно варті його думки та серце...

Луї Сулліван

Архітектурна спадщина українського архітектора Володимира Миколайовича Покровського (1863–1924) на теренах Польщі маловідома: вітчизняні дослідники знають В.М. Покровського перш за все як майстра харківської архітектурної школи початку ХХ століття, а саме декоративного напрямку модерна [1, 155]. Перебуваючи на посаді єпархіального архітектора Харківської єпархії протягом 1905 – 1917 рр. (перші два роки – виконуючим обов'язки), В.М. Покровський збудував більше тридцяти споруд за оригінальними проектами, як культових так і цивільних, ставши одним із найвідоміших архітекторів Слобожанщини в період “культурного ренесансу” *fin de siècle* [2]. Це був “другий творчий період” архітектора. Втім, спадок архітектора на теренах Польщі у період 1891 – 1905 рр. не підлягав систематичному дослідженню. Тому нагальним залишається питання відтворення цілісної картини творчості українського архітектора, адже саме вивчення творчих витоків майстра стане нагодою не тільки до розуміння еволюції творчості митця, але й суттєвим внеском в скарбницю історії архітектури. Амплітуда зведених В.М. Покровським будівель у Польщі досить широка – він будував школи, вокзали, церкви; керував зведенням різноманітних будівель та чисельними реставраціями. Однак домінують у цій палітрі православні храми, які й окреслюють тематичний кордон

дослідження. Таким чином, мета даної розвідки – дослідити храми В.М. Покровського на теренах Польщі, окреслити силует храмобудування архітектора в контексті розвитку архітектури Варшави, Холмсько-Варшавської єпархії та загалом європейської храмової архітектури кін. XIX – поч. XX століть.

Бурхливий промисловий розвиток Варшави на межі XIX – XX століть спонукав до розширення кордонів метрополії та інтенсивної забудови околиць. У противагу концентричному росту міста починається поступова децентралізація та функціональне розмежування районів – в архітектурі та урбаністиці формується поняття функціонального зонування. На міських околицях з'являється велика кількість фабрик, заводів, розбудовуються райони Поле Мокотівське, Сілце, Прага та інші. Тільки у 1898 році губернський технічний відділ отримав 117 планів будівель для забудови району Сілце на півночі Варшави [3, 144]. Саме у цей час молодий архітектор В.М. Покровський, випускник петербурзької Імператорської академії мистецтв, класний художник першого ступеня, приїхав до Варшави [4, 372]. Першого березня 1891 року він був призначений на посаду архітектора Варшавського учбового округу [5, 48]. Згодом, у 1894 році – єпархіальним архітектором Холмсько-Варшавської єпархії [6, 99]. До цього справами церковного будівництва при канцелярії генерал-губернатора у Царстві Польському керував академік Петербурзької академії мистецтв, Віктор Іванович Сичугов (1837 – 1892) [6, 99], відомий також своїми спорудами у Києві та Києво-Печерській лаврі¹. Інтенсивне будівництво нових православних храмів, яке почалося ще в третій чверті XIX ст., було явищем, характерним для всього періоду існування Холмсько-Варшавської єпархії 1875 – 1905 рр. Польське православ'я, так само як і українське, втратило самостійність в результаті російських імперських реформ і стало релігійно-політичним інструментом держави. Та і за цих умов, православні церкви вели духовну, просвітницьку та благодійну роботу; будувалися нові храми. Загалом, в 1915 році у Царстві Польському нараховувалось понад 630 православних церков (350 парафіяльних, 92 філіяльних, 43 домових церков, 76 каплиць і близько 75 військових [6, 89].

Чи не перший значний творчий досвід В.М. Покровський отримав у 1894 – 1898 рр. [7, 123 – 124], коли керував будівництвом найбільшого православного храму на теренах Царства Польського – собором Святого Олександра Невського за проектом архітектора Леонтія Миколайовича Бенуа

¹ В Києво-Печерській лаврі В.І. Сичугов збудував: водонапірну башту (1879 р., зараз перебудована на церкву), іконописну школу й майстерні (корп. 30, 1880 – 1885 рр.), мурований готель на Гостиному дворі “для розміщення богомольців” (не зберігся).

(1856 – 1928). Особливим для В.М. Покровського було те, що тут він перебував у творчому контакті з відомими архітекторами та художниками, такими як В.М. Васнецов, М.В. Нестеров, В.В. Беляєв, М.А. Кошелев, Ф.Р. Райлян, М.М. Харламов, Р.Г. Судковський та інші [7, 125; 8, 330]. Ця співпраця збагачувала як скарбницю практичних знань, так і художній досвід архітектора. Серед найбільших реставрацій, які виконав В.М. Покровський протягом цього періоду, доречно відзначити реставрації церкви Матері Божої Володимирівської 1901 р. [7, 69 – 70] і церкви Марії Магдалини 1894 – 1895 рр. у районі Прага Варшави [7, 91]. Проте найцікавішими для нашої розвідки стають авторські проекти православних храмів молодого архітектора.

Церква Св. Тетяни при першій гімназії. Варшава (1892 – 1895)

Палац Станіслава Сташиця – будинок Спілки друзів науки, збудований у класичному стилі архітектором Антоніо Корацці у 1820 – 1823 рр., В.М. Покровський фундаментально перебудовує для першої чоловічої гімназії із церквою Св. Тетяни впродовж 1892 – 1895 рр. [6, 153]. Домова церква Св. Тетяни була повністю оновлена на приватні кошти: в ній з'явилися нові бокові вівтарі на честь Кирила і Мефодія та Миколи Чудотворця. На даху розташовувалась дзінниця із дев'ятьма дзвонами. В архітектурно-художньому образі споруди архітектор розкриває тему “візерунка”, “орнаменту” із притаманним їм декоративним багатозвуччям. Тут він звертається до прототипів “московсько-ярославських” храмів XVI – XVII ст. Живописне komponування зовнішніх мас представляє собою симбіоз скляних площин, майоліки, архітектурних прикрас (карнизів, колонок, віконних одвірок). В цілому, архітектурний ансамбль співзвучний із церквою “Спаса на Крові” Альфреда Парланда. Настінні розписи у візантійському стилі виконав художник Л.Д. Блінов (1867 – 1903); іконостасні ікони написав художник Шутов [9, 46]. Впродовж 1926 – 1930 рр. будівлі було повернуто первісний вигляд. І нині тут розташовується Польська Академія наук.

Церква Різдва Христового при Маріїнському притулку. Варшава (1900 – 1902)

17 вересня 1900 року в районі Сілце, що на півночі Варшави, відбулося святкове закладення будівництва притулку для дітей-сиріт. На відкритті будівничої ділянки серед гостей був присутній єпархіальний архітектор, автор проекту В.М. Покровський [3, 144; 7, 106] Архітектурний комплекс, який складався з виховального корпусу на двісті дітей, школи та церкви Різдва Христового, звели з великим розмахом у візантійському стилі [6, 154]. Комплекс повністю зруйновано.

Церква Св. Ольги. Варшава (1901 – 1903)

Військову церкву Св. Ольги Гродненьського гусарського полку із дзвіницею було закладено у вересні 1901 року [7, 109]. Храм був частиною чималого воєнного комплексу біля Лазенковського парку. Будівля церкви мала великі розміри: вміщувала 700 парафіян і сягала 53 метра висоти, 32 метра довжини та 24 метра широти. Декор екстер'єру храму складався із площин сірого граніту, білої цегли та терракотових орнаментальних прикрас. Церкву і дзвіницю вінчали шатрової форми покриття із зеленої глазурованої черепиці. В архітектуріно-художньому рішенні церкви відчувається вплив спадщини російського храмового зодчества XVII ст. [7, 109] Церква мала парове опалення та електричне освітлення. Внутрішнє оздоблення церкви відрізняється пишнотою і багатством, про що свідчить світлина: настінні розписи, трьохрядний золочений дерев'яний іконостас у вівтарі, вкрита геометричними орнаментами із метглахського кахеля підлога. Церква була повністю зруйнована у часи II Речі Посполитої [9, 54 – 55].

Церква Св. Симеона Стовпника. Томашів-Мазовецький (1896 – 1901)

Проект будівництва церкви В.М. Покровського у Томашів-Мазовецькому був затверджений губернською управою Петроковської губернії Привіслінського краю (Царства Польського) у 1896 р. Монументальна двохкупольна церква була збудована у візантійському стилі на основі грецького хреста. Зовні її прикрашали зигзагові фризи та чисельні кутові колонки. За стильовими ознаками церква близька до церков у Ригаловці (1902) та у Долгобичові (1904). В 1918 році церкву було повністю знищено [6, 100, 151].

Церква Св. Миколи Чудотворця. Сосновець (1901 – 1906)

27 травня 1901 року було закладено камінь для будівництва величезної за розмірами (на 1200 чоловік) п'ятикупольної церкви із дзвіницею Св. Миколи Чудотворця за проектом єпархіального архітектора В.М. Покровського у Сосновиці [6, 105, 148]. Це була третя православна церква у місті, на будівництво якої було витрачено дев'яносто тисяч карбованців. Освячення церкви відбулося 26 жовтня 1906 р. Відомо, що іконостасні ікони написав художник Теорін. В будівлі було обладнано центральне опалення [10, 6 – 7]. Протягом Першої світової війни церкві не завдано шкоди, та після міської постанови 1938 р. її підірвано динамітом і повністю знищено [10, 10].

Церква Св. Іоана Лествичника. Варшава (1902 – 1905)

Церква Св. Іоана Лествичника збудована на православному Вольському цвинтарі за ініціативою архієпископа Варшавського та Привіслінського Ієроніма (Екземплярського) (1831 – 1905) як родинна усипальниця. 28 червня 1902 р. відбулося закладення нового храму на 200 чоловік з усипальницею на нижньому поверсі та критою галереєю [7, 111]. Проект церкви В.М. Покровський вирішує в традиціях ростовського храмового зодчества XVI–XVII ст. Він керував будівництвом, яке виконував Поплавський. Вартість будівництва склала близько сорока тисяч карбованців. За об'ємно-просторовим рішенням архітектура храму доволі лаконічна: церква однокупольна, двоповерхова, в якій на кожному поверсі розташований храм. Церква збудована із білої цегли, зовні прикрашена рел'єфними архітектурними деталями із піщаника, які нагадують білосніжне мереживо. В архітектурі храму використані елементи давньоруського стилю: кокошники в основі барабану, фігурні віконні одвірки, увінчаний шипцями ганок на масивних колонках, кілевидні закомари, які завершують кожний фасад. Освячення храму відбулось 15 жовтня 1905 року архієпископом Ієронімом і супроводжувалось перенесенням тіла І. Екземплярського, сина архієпископа, із тимчасової усипальниці до крипти [7, 111; 11, 12]. Вирізьблений із темного дерева головний трьохрядний іконостас багато прикрашений художнім різьбленням: колонками, розетками. В іконостасних іконах, які написані відомим київським художником Олександром Олександровичем Мурашко (1875 – 1919), відчувається вплив творів В.М. Васнецова Володимирівського собору у Києві. О.О. Мурашко був відомий своїми іконописними роботами на теренах Царства Польського; до них, передусім, належать розписи іконостасів собору Радома 1901 р. [7, 112] та військової церви Архістратига Михаїла литовського полку лейб-гвардії 1896 – 1897 рр. у Варшаві [7, 104]. Поряд із церквою знаходяться чисельні поховання українських солдат: на цьому місці розташований пам'ятник “Борцям за волю України 1918 – 1920 рр.” із надписом: “Україно, Україно, ось де Твої сини.” В 1965 році некропіль оголошено історичним пам'ятником і взято під державну охорону. Естетично влучно були написані нові фрески на стінах храму польським художником-іконописцем Єжи Новосельським у 1979 р. В 1973 – 1980 рр. храм прикрасили вітражі Адама Сталони-Добжанського. Принагідно, що церква Св. Іоана – останній храм, збудований В.М. Покровським у Царстві Польському, та єдина його церква у Варшаві, яка повністю зберіглась без перебудов чи архітектурних нашарувань донині. Із плином часу храм став місцем втілення творчості найталановитіших митців.

Підсумовуючи, важливо зазначити, що фрагментарний життєпис В.М. Покровського на теренах Царства Польського, в якому глибина творчості поєднана з динамізмом історії, охоплює один із найскладніших і найсуперечливіших періодів в історії православного храмобудування. Та незважаючи на це, архітектор працював інтенсивно й енергійно. Відбувався складний процес становлення нових рис індивідуального почерку архітектора. В архітектурній експресії його храмів, побудованих на засадах візантійських, давньоруських, російських стильових архітектурних напрямків, знаходить втілення емоційна наповненість творчості, розкривається радісна енергія й гармонійність сприйняття мальовничого багатства доколишнього світу. Переpletіння різноманітних основ, закладених у роки праці в Холмсько-Варшавській єпархії, віддзеркалилось в реалізації нових архітектурних проектів під час найпліднішого періоду творчості в Харківській єпархії. Поліфонічність стилів храмової архітектури кін. ХІХ ст. згодом призвела до формування нового напрямку – еkleктики, яка і увінчала архітектуру епохи модерна.

Минуло більше століття від часів храмового будівництва В.М. Покровського на теренах Польщі. Безумовно, кожне творіння має свою долю; чимало архітектурних пам'ятників В.М. Покровського зруйновано історичними обставинами. Та архітектура є пов'язаною до ситуації і, отже, не є сталою, завершеною річчю, бо “коли будівля закінчена, – стверджує Даніель Лібескінд, – вона починає жити новим життям. Вона стає частиною нового процесу: як люди займають її, використовують її, думають про неї.”

Література

1. Ясевич В.Е. Архитектура Украины на рубеже ХІХ – ХХ веков. – К.: Будівельник, 1988.
2. Харківський Обласний Державний Архів, Р-820, оп. 1, од. зб. 327.
3. Kwiatkowska M.I., Kwiatkowski M. Historia Warszawy ХVІІ – ХХ wieku. Architektura i rzeźba. Wydawnictwo Naukowe PWN. – Warszawa, 2006.
4. Кондаков С.Н. Список русских художников к юбилейному справочнику Императорской академии художеств. – СПб: 1914.
5. Російський Державний Історичний Архів, ф. 1343, оп. 3, од. зб. 1747, 48 арк.
6. Cynalewska-Kuczma P. Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim. Wydawnictwo Naukowe. – Poznan, 2004.
7. Paszkiewicz P. Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815 – 1915. – Warszawa, 1991.

8. Лисовский В.Г. Архитектура России XVIII – нач. XX века. – М.: Белый город, 2009.
9. Сокол К.Г. Русская Варшава. – М., МИД "Синергия", 2002.
10. Девятowski Н. Православие в Сосновце. Институт Общественного Диалога. [Электронный ресурс] – Режим доступа:
http://www.sosnowiec.cerkiew.pl/images/stories/SOSNOWIEC_RU.pdf
11. Paszkiewicz P., Sandowicz M. Cmentarz prawosławny w Warszawie. – Warszawa, 1992.

Аннотация. В статье освещено архитектурное наследие архитектора-художника В.Н. Покровского на территории Польши в период 1891 – 1905 гг., сделан акцент на исследовании архитектуры храмов в контексте развития архитектуры Варшавы и Холмско-Варшавской епархии кон. XIX – нач. XX ст.

Ключевые слова: архитектор-художник В.Н. Покровский, православные храмы, Польша.

Abstract. The article explores the architecture of the orthodox churches designed by Volodymyr Pokrowskyi in Poland from 1891 until 1905.

Key words: architect Volodymyr Pokrowskyi, the orthodox church, Poland.